ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ DÁMASO RUIZ-JARABO COLOMER

της 8ης Απριλίου 2003 [1]

1. Το Landesarbeitsgericht Schleswig-Holstein υπέβαλε στο Δικαστήριο τέσσερα ερωτήματα ως προς την ερμηνεία ορισμένων διατάξεων της οδηγίας 93/104/ΕΚ του Συμβουλίου σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας [2].

Πρόκειται συγκεκριμένα για το ζήτημα εάν οι εφημερίες ιατρών στα νοσοκομεία [3] συνιστούν στο σύνολό τους χρόνο εργασίας, καθόσον επιτρέπεται στους ιατρούς να κοιμούνται στους οικείους χώρους, εφόσον δεν απαιτούνται οι υπηρεσίες τους.

I — Τα πραγματικά περιστατικά της κύριας δίκης

2. Ο N. Jaeger, προσφεύγων στην κύρια δίκη και εφεσίβλητος ενώπιον του Landesarbetisgericht, το οποίο υπέβαλε την αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως, εργάζεται από 1ης Μαΐου 1992 ως βοηθός ιατρός στο τμήμα χειρουργικής ενός νοσοκομείου στον δήμο του Kiel (στο εξής: καθού). Υποχρεούται, βάσει παρεπόμενης συμφωνίας, να κάνει εφημερίες που κατατάσσονται στην κατηγορία D του σημείου 8, παράγραφος 2, του παραρτήματος 2 c του Bundesangestelltentarifvertrags (BAT), για την οποία οι διάδικοι συμφώνησαν ότι εφαρμόζεται στη σύμβαση εργασίας. Η υπηρεσία του ανέρχεται στα 3/4 του τακτικού ημερήσιου ωραρίου εργασίας (ήτοι περίπου 29 ώρες εβδομαδιαίως).

3. Ο N. Jaeger πραγματοποιεί τακτικώς έξι εφημερίες το μήνα, οι οποίες διαρκούν δεκαέξι ώρες για τις ημέρες από Δευτέρα έως

1 — Γλώσσα του πρωτοτύπου: η ισπανική.

2 — Οδηγία του Συμβουλίου της 23ης Νοεμβρίου 1993 (ΕΕ L 307, σ. 18).

3 — Προς διευκρίνιση της κατωτέρω χρησιμοποιουμένης ορολογίας θέλω να διευκρινίσω ότι η εφημερία κατά το ισπανικό δίκαιο μπορεί να γίνει υπό καθεστώς φυσικής παρουσίας ή ετοιμότητας. Τόσο στο Real Decreto 137/1984 της 11ης Ιανουαρίου 1984 (BOE της 1ης Φεβρουαρίου 1984) όσο και στη διάταξη της 24ης Σεπτεμβρίου 1984 (BOE της 26ης Σεπτεμβρίου 1984), χρησιμοποιούνταν ακόμη ο όρος «επιφυλακή» για υπηρεσίες σε ορισμένους επαγγελματικούς κλάδους εκτός του κανονικού ωραρίου εργασίας. Από τις εκδόσεως της από 9 Οκτωβρίου 1985 αποφάσεως (BOE της 16ης Οκτωβρίου 1985) ο χρησιμοποιούμενος όρος άλλαξε και η επιφυλακή καλείται στο εξής «εφημερία», σκοπός της οποίας είναι η αδιάλειπτη παροχή υπηρεσιών στους αποδέκτες των υπηρεσιών στον τομέα της υγείας και όχι, όπως ισχυρίστηκαν ορισμένοι μετέχοντες στη διαδικασία, η υποχρέωση των εργαζομένων στον τομέα της υγείας να είναι παρόντες και να αναπτύσσουν ενεργό δραστηριότητα κατά την εφημερία. Η ίδια εξέλιξη όσον αφορά την ορολογία παρατηρείται στο πλαίσιο της διοικητικής δικαιοσύνης: Μέχρι την έκδοση του Real Decreto 3233/1983 της 21ης Δεκεμβρίου 1983 (BOE της 31ης Δεκεμβρίου 1983) οι υπάλληλοι που τελούσαν υπό «αδιάλειπτη επιφυλακή» στα δικαστήρια επί εικοσιτετραώρου λάμβαναν σχετικό επίδομα, ενώ σύμφωνα με το Real Decreto 351/1985 της 20ής Μαρτίου 1985 (BOE της 21ης Μαρτίου 1985) οι υπάλληλοι που «κάνουν εφημερία» επί εικοσιτετραώρου στην έδρα του δικαστηρίου αποζημιώνονται.

και Πέμπτη, δεκαοκτώμισι ώρες τις Παρασκευές, 25 ώρες τα Σάββατα (από τις 8:30 π.μ. το Σάββατο έως τις 9:30 π.μ. την Κυριακή) και 22 ώρες και 45 λεπτά την Κυριακή (από τις 8:30 π.μ. την Κυριακή έως τις 7:15 π.μ. τη Δευτέρα) και ανέρχονται συνολικά σε 114 ώρες μηνιαίως. Για τις ημέρες από τη Δευτέρα έως και την Παρασκευή, η εφημερία ξεκινά αμέσως μετά το πέρας μιας κανονικής εργάσιμης ημέρας διάρκειας οχτώ ωρών.

4. Κατά τις εφημερίες ο προσφεύγων είναι παρών στην κλινική και καλείται να παράσχει τις υπηρεσίες του σε περίπτωση ανάγκης. Διαθέτει στο νοσοκομείο, από κοινού με δύο συναδέλφους, δωμάτιο όπου μπορεί να κοιμάται εφόσον δεν απαιτούνται οι υπηρεσίες του. Σύμφωνα με την ισχύουσα συλλογική σύμβαση εργασίας, ο μέσος χρόνος εργασίας κατά τη διάρκεια της εφημερίας σε διάστημα περισσότερων μηνών δεν μπορεί να υπερβαίνει το 49 % του χρόνου εφημερίας [4]. Οι υπερωρίες αμείβονται εν μέρει με τη χορήγηση ελεύθερου χρόνου [5] και εν μέρει με την καταβολή συμπληρωματικής αμοιβής.

5. Ο προσφεύγων ισχυρίζεται ότι η εφημερία που κάνει στο νοσοκομείο συνιστά χρόνο εργασίας. Ο δήμος του Kiel, καθού και εφεσείων στην κύρια δίκη, ως διοικών το νοσοκομείο ισχυρίζεται, αντιθέτως, βασιζόμενος στην πάγια νομολογία των εθνικών δικαστηρίων και στην κρατούσα στη γερμανική θεωρία γνώμη, ότι οι εφημερίες, στη διάρκεια των οποίων οι ιατροί δεν απασχολούνται, πρέπει να θεωρούνται χρόνος αναπαύσεως και όχι χρόνος εργασίας.

6. Η προσφυγή έγινε δεκτή σε πρώτο βαθμό, αλλά ο καθού άσκησε έφεση.

II — Γερμανικό δίκαιο

7. Σύμφωνα με όσα εκθέτει το αιτούν δικαστήριο, ο χρόνος εργασίας και ο χρόνος αναπαύσεως ρυθμίζονται από τον Arbeitszeitgesetz (ArbZG) της 6ης Ιουνίου 1994, που εκδόθηκε για τη μεταφορά της οδηγίας 93/104/ΕΚ στο εσωτερικό δίκαιο.

8. Το άρθρο 2, παράγραφος 1, του ArbZG ορίζει τον χρόνο εργασίας ως το διάστημα μεταξύ της ενάρξεως και της λήξεως της εργασίας, εξαιρουμένων των διαλειμμάτων· το άρθρο 3 ορίζει ότι ο χρόνος εργασίας των εργαζομένων κατά τις εργάσιμες ημέρες δεν μπορεί να υπερβαίνει τις οκτώ ώρες, μπορεί

4 — Ο καθού προέβαλε με τις γραπτές παρατηρήσεις του ότι, όταν ο χρόνος εργασίας κατά τη διάρκεια της εφημερίας υπερβαίνει το 49 %, λογίζεται ως κανονική εργασία. Κατά την προφορική διαδικασία, ο εκπρόσωπος του προσφεύγοντος προέβαλε ότι η δραστηριότητα του ιατρού βαίνει de facto πέραν αυτού του ποσοστού, διότι περιλαμβάνει και καθήκοντα διοικητικής φύσεως.

5 — Ο προσφεύγων έχει αξίωση για τη χορήγηση ελεύθερου χρόνου διάρκειας επτά ωρών (δύο φορές) και πεντέμισι ωρών (άπαξ) για την εφημερία που κάνει τις εργάσιμες ημέρες της εβδομάδας, ενώ δεν του χορηγείται επιπλέον ελεύθερος χρόνος για την εφημερία που κάνει τις Παρασκευές ή τα Σάββατα, δεδομένου ότι την επόμενη μέρα είναι ούτως ή άλλως ελεύθερος. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς του προσφεύγοντος, η εφημερία εκτείνεται, λαμβανομένου υπόψη του ελεύθερου χρόνου, σε περίπου 88 ώρες το μήνα, ήτοι 22 ώρες την εβδομάδα, οπότε ο προσφεύγων φτάνει συνολικά τις 51 εργάσιμες ώρες.

ωστόσο να παρατείνεται μέχρι δέκα ώρες εφόσον δεν υπερβαίνει κατά μέσον όρο τις οκτώ ώρες ανά ημέρα εργασίας εντός έξι ημερολογιακών μηνών ή εντός 24 εβδομάδων.

9. Ο χρόνος αναπαύσεως ρυθμίζεται στο άρθρο 5, κατά το οποίο οι εργαζόμενοι πρέπει να έχουν υποχρεωτικά, κατόπιν ολοκληρώσεως του καθημερινού χρόνου εργασίας, χρόνο αναπαύσεως τουλάχιστον ένδεκα συναπτών ωρών.

Σύμφωνα με το άρθρο 5, παράγραφος 2, η διάρκεια του χρόνου αναπαύσεως μπορεί ωστόσο να μειώνεται κατά το πολύ μία ώρα στα νοσοκομεία και στα άλλα ιδρύματα για θεραπεία, περίθαλψη και φροντίδα των προσώπων, εφόσον αυτή η μείωση αντισταθμίζεται εντός ενός ημερολογιακού μήνα ή εντός τεσσάρων εβδομάδων με την παράταση του χρόνου αναπαύσεως σε άλλο χρονικό σημείο κατά τουλάχιστον δώδεκα ώρες.

Σύμφωνα με το άρθρο 5, παράγραφος 3, οι μειώσεις του χρόνου αναπαύσεως λόγω απασχολήσεως κατά τη διάρκεια εφημερίας ή συνεχούς δυνατότητας επικοινωνίας[6] μπορούν να αντισταθμίζονται σε άλλο χρονικό σημείο εφόσον δεν υπερβαίνουν το ήμισυ του χρόνου αναπαύσεως.

6 — Που ορίζεται ως χρόνος στον οποίο ο εργαζόμενος δεν υποχρεούται να παραμένει στον χώρο εργασίας, αλλά πρέπει να είναι έτοιμος να παράσχει τις υπηρεσίες του εφόσον του ζητηθούν.

10. Σύμφωνα με το άρθρο 7, παράγραφος 2, κατά το μέτρο που η υγεία των εργαζομένων προστατεύεται με ισοδύναμη περίοδο αντισταθμιστικής αναπαύσεως, συλλογική σύμβαση εργασίας ή στηριζόμενη σε συλλογική σύμβαση εργασίας επιχειρησιακή σύμβαση μπορεί να προβλέπει:

— κατά παρέκκλιση από το άρθρο 5, παράγραφος 1, ότι ο χρόνος αναπαύσεως σε περίπτωση εφημερίας και συνεχούς δυνατότητας επικοινωνίας προσαρμόζεται στις ιδιαιτερότητες αυτών των υπηρεσιών και ιδίως ότι μπορεί να αντισταθμίζεται σε διαφορετικό χρονικό σημείο η μείωση του χρόνου αναπαύσεως, όταν οι ενδιαφερόμενοι καλούνται να εργαστούν·

— στον τομέα της θεραπείας, περιθάλψεως και φροντίδας των προσώπων, ότι οι διατάξεις των άρθρων 3, 4, 5, παράγραφος 1, και 6, παράγραφος 2, μπορούν να προσαρμόζονται στις ιδιαιτερότητες αυτών των δραστηριοτήτων και προς όφελος αυτών των προσώπων·

— στον τομέα της ομοσπονδιακής διοικήσεως, της διοικήσεως των ομόσπονδων κρατών, των κοινοτήτων και λοιπών οργανισμών και ιδρυμάτων δημοσίου δικαίου καθώς και άλλων εργοδοτών, που ρυθμίζονται από ειδική συλλογική σύμβαση ισχύουσα για τη δημόσια διοίκηση ή από κατ' ουσίαν συγκρίσιμη με αυτή ως προς το περιεχόμενο συλλογική σύμβαση εργασίας, ότι οι ρυθμίσεις των

άρθρων 3, 4, 5, παράγραφος 1, και 6, παράγραφος 2, προσαρμόζονται στις ιδιαιτερότητες αυτών των δραστηριοτήτων.

11. Σύμφωνα με το άρθρο 15 της ΒΑΤ, ο κανονικός χρόνος εργασίας συνίσταται κατά μέσο όρο σε τριανταοχτώμισι ώρες εβδομαδιαίως, υπολογιζόμενος σε διάστημα οκτώ εβδομάδων. Μπορεί να παραταθεί μέχρι δέκα ώρες εβδομαδιαίως ή 49 ώρες εβδομαδιαίως κατά μέσο όρο εάν περιλαμβάνει τακτικά επιφυλακή τουλάχιστον δύο ώρες ημερησίως κατά μέσο όρο, μέχρι ένδεκα ώρες ημερησίως ή 54 ώρες εβδομαδιαίως κατά μέσο όρο εάν περιλαμβάνει τακτικά επιφυλακή τουλάχιστο τρεις ώρες ημερησίως κατά μέσο όρο, και μέχρι δώδεκα ώρες ημερησίως ή 60 ώρες εβδομαδιαίως κατά μέσο όρο εάν ο εργαζόμενος οφείλει απλώς να είναι παρών στον τόπο εργασίας για να παράσχει την απαιτούμενη εργασία εφόσον παραστεί ανάγκη.

Ο υπάλληλος υποχρεούται να διαμένει, κατόπιν εντολής του εργοδότη του, εκτός των κανονικών ωρών εργασίας, σε χώρο που ορίζει ο εργοδότης του, όπου μπορεί να κληθεί να αναλάβει εργασία αναλόγως με τις ανάγκες [εφημερία]. Ο εργοδότης μπορεί να ορίζει τις εφημερίες μόνον όταν αναμένεται μεν ορισμένος φόρτος εργασίας, αλλά, σύμφωνα με την εμπειρία, ο χρόνος μη απασχολήσεως θα υπερισχύει.

Η Γερμανική Κυβέρνηση επισήμανε με τις γραπτές παρατηρήσεις της ότι σύμφωνα με την ΒΑΤ ο χρόνος αναπαύσεως των ιατρών μπορεί να μειωθεί σε οκτώ ώρες. Τα συμβαλλόμενα μέρη είχαν συμφωνήσει ότι ο ελάχιστος χρόνος αναπαύσεως μετά από μια εφημερία κατά τη διάρκεια του Σαββατοκύριακου έπρεπε να είναι δώδεκα ώρες και ότι μετά από μια εφημερία διάρκειας δώδεκα ωρών, που ακολουθεί εργάσιμη ημέρα εφτάμισι ωρών, ο ελάχιστος χρόνος αναπαύσεως μπορεί να μειώνεται σε οκτώ ώρες.

III — Προδικαστικά ερωτήματα

12. Κατά την άποψη του Landesarbeitsgericht, η έννοια της εφημερίας δεν ρυθμίζεται στον ArbZG. Πρόκειται για υποχρέωση παρουσίας σε ορισμένο τόπο, συνδεόμενη με την υποχρέωση παροχής υπηρεσιών εφόσον παραστεί ανάγκη. Ο εργαζόμενος μπορεί να αναπαύεται ή να απασχολείται διαφορετικά. Δεν υποχρεούται να απασχολείται με δική του πρωτοβουλία, αλλά μόνον κατόπιν εντολής του εργοδότη του. Η δραστηριότητα του προσφεύγοντος συνιστά εφημερία υπό αυτή την έννοια.

Κατά το γερμανικό δίκαιο, η εφημερία δεν συνιστά χρόνο εργασίας αλλά χρόνο αναπαύσεως, όπως προκύπτει από τα άρθρα 5, παράγραφος 3, και 7, παράγραφος 2, του ArbZG. Από το γεγονός ότι οι μειώσεις του χρόνου αναπαύσεως λόγω της υποχρεώσεως απασχολήσεως κατά τη διάρκεια της εφημερίας μπορούν να αντισταθμιστούν σε άλλα χρονικά σημεία προκύπτει ότι οι εφημερίες

θεωρούνται χρόνος αναπαύσεως εφόσον ο εργαζόμενος δεν απασχολήθηκε στην πραγματικότητα.

Τα τελευταία χρόνια, το Bundesarbeitsgericht αποφάνθηκε επανειλημμένως κατ' αυτό τον τρόπο, καίτοι στο πλαίσιο χορηγήσεως αποζημιώσεως. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, ο κοιμώμενος εργαζόμενος δεν παρέχει μειωμένη σε σχέση με την κανονική εργασία, αντιθέτως δεν παρέχει καμία απολύτως εργασία. Εάν τούτο μεταφερόταν στη συγκεκριμένη περίπτωση, θα σήμαινε ότι ο εργαζόμενος κατά τη διάρκεια του ύπνου δεν ευρίσκεται στη διάθεση του εργοδότη υπό την έννοια της οδηγίας 93/104.

13. Προκειμένου να αποφανθεί επί της επίδικης υποθέσεως, το γερμανικό δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Αποτελεί η εφημερία (Bereitschaftsdienst) εργαζομένου σε νοσοκομείο γενικώς χρόνο εργασίας υπό την έννοια του άρθρου 2, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας 93/104 [...], δεδομένου μάλιστα ότι επιτρέπεται στον εργαζόμενο να κοιμάται κατά τον χρόνο που δεν απασχολείται;

2) Αντίκειται στο άρθρο 3 της οδηγίας 93/104 εθνική νομοθετική ρύθμιση κατά την οποία η εφημερία (Bereitschaftsdienst), στη διάρκεια της οποίας ο εργαζόμενος σε νοσοκομείο παραμένει σε χώρο που τίθεται στη διάθεσή του και παρέχει εργασία όταν του ζητηθεί, χαρακτηρίζεται χρόνος αναπαύσεως, κατά το μέτρο που ο εργαζόμενος δεν απασχολείται;

3) Αντίκειται στην οδηγία 93/104 εθνική νομοθετική ρύθμιση η οποία προβλέπει τη μείωση της καθημερινής αναπαύσεως ένδεκα ωρών σε νοσοκομεία και άλλα ιδρύματα για θεραπεία, περίθαλψη και φροντίδα προσώπων, ούτως ώστε ο χρόνος της απασχολήσεως κατά τη διάρκεια είτε της εφημερίας (Bereitschaftsdienst) είτε της συνεχούς δυνατότητας επικοινωνίας (Rufbereitschaft) που δεν υπερβαίνει το ήμισυ του χρόνου αναπαύσεως να αντισταθμίζεται σε άλλο χρονικό σημείο;

4) Αντίκειται στην οδηγία 93/104 εθνική νομοθετική ρύθμιση που παρέχει τη δυνατότητα να προβλέπεται σε συλλογική σύμβαση εργασίας ή σε στηριζόμενη σε συλλογική σύμβαση εργασίας επιχειρησιακή σύμβαση η προσαρμογή του χρόνου αναπαύσεως, σε περίπτωση εφημερίας (Bereitschaftsdienst) και συνεχούς δυνατότητας επικοινωνίας (Rufbereitschaft), στις ιδιαιτερότητες αυτών των υπηρεσιών, και ιδίως ότι η μείωση του χρόνου αναπαύσεως κατόπιν απασχολήσεως κατά τη διάρκεια αυτών των υπηρεσιών αντισταθμίζεται με ανάπαυση σε άλλο χρονικό σημείο;»

IV — Κοινοτικό δίκαιο

14. Προκειμένου να δοθεί απάντηση στα ερωτήματα του Landesarbeitsgericht, το Δικαστήριο πρέπει να ερμηνεύσει τις ακόλουθες διατάξεις της οδηγίας 93/104:

Άρθρο 2

«Κατά την έννοια της παρούσας οδηγίας νοούνται ως:

1) "χρόνος εργασίας": κάθε περίοδος κατά τη διάρκεια της οποίας ο εργαζόμενος ευρίσκεται στην εργασία, στη διάθεση του εργοδότη, και ασκεί τη δραστηριότητα ή τα καθήκοντά του, σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές·

2) "περίοδος ανάπαυσης": κάθε περίοδος που δεν είναι χρόνος εργασίας·

[...]»

Άρθρο 3

«Τα κράτη μέλη θεσπίζουν τα αναγκαία μέτρα ώστε κάθε εργαζόμενος να διαθέτει, ανά εικοσιτετράωρο, περίοδο ανάπαυσης ελάχιστης διάρκειας ένδεκα συναπτών ωρών.»

Άρθρο 6

«Τα κράτη μέλη θεσπίζουν τα αναγκαία μέτρα ώστε, σε συνάρτηση με τις επιταγές προστασίας της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων:

[...]

2) ο χρόνος εργασίας να μην υπερβαίνει, ανά επταήμερο, τις 48 ώρες κατά μέσον όρο, συμπεριλαμβανομένων των υπερωριών.»

Άρθρο 17

«[...]

2. Επιτρέπονται επίσης παρεκκλίσεις μέσω της νομοθετικής, κανονιστικής ή διοικητικής οδού ή με συμφωνίες μεταξύ κοινωνικών εταίρων, υπό τον όρο ότι στους οικείους εργαζομένους χορηγούνται ισοδύναμες περίοδοι αντισταθμιστικής ανάπαυσης ή ότι, σε εξαιρετικές περιπτώσεις όπου είναι αντικειμενικώς αδύνατη η χορήγηση ισοδύναμων περιόδων αντισταθμιστικής ανάπαυσης, παρέχεται κατάλληλη προστασία στους οικείους εργαζομένους:

2.1. από τα άρθρα 3, 4, 5, 8 και 16:

[...]

γ) για τις δραστηριότητες που χαρακτηρίζονται από την ανάγκη να εξασφαλιστεί η συνέχεια της υπηρεσίας ή της παραγωγής, ιδίως:

i) για τις υπηρεσίες τις σχετικές με την υποδοχή, τη νοσηλεία ή/και την περίθαλψη που παρέχονται από νοσοκομεία ή παρόμοια ιδρύματα, από ιδρύματα διαμονής και από φυλακές·

[...]»

V — Η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου

15. Εντός της προβλεπόμενης από το άρθρο 20 του Οργανισμού ΕΚ του Δικαστηρίου, ο καθού, ο προσφεύγων, η Κυβέρνηση της Δανίας, η Γερμανική και η Ολλανδική Κυβέρνηση καθώς και η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου και η Επιτροπή υπέβαλαν γραπτές παρατηρήσεις.

Κατά την προφορική διαδικασία της 25ης Φεβρουαρίου 2003, οι εκπρόσωποι του καθού και του προσφεύγοντος καθώς και οι πληρεξούσιοι της Κυβερνήσεως της Δανίας, της Γερμανικής και της Ολλανδικής Κυβερνήσεως, καθώς και της Κυβερνήσεως του Ηνωμένου Βασιλείου και της Επιτροπής εξέθεσαν τις απόψεις τους.

VI — Ισχυρισμοί των διαδίκων

16. Ο προσφεύγων ισχυρίζεται ότι οι εφημερίες που έκανε στο νοσοκομείο πρέπει να θεωρηθούν στο σύνολό τους χρόνος εργασίας, ανεξαρτήτως της συχνότητας απασχολήσεώς του, διότι ήταν παρών στο νοσοκομείο και έπρεπε να βρίσκεται στη διάθεση του εργοδότη του, προκειμένου να παρέμβει εφόσον παρίστατο ανάγκη. Στη Γερμανία δεν διασφαλίζεται η προστασία της υγείας και της ασφάλειας του εργαζομένου διότι η αντιστάθμιση των εφημεριών περιορίζεται στον χρόνο απασχολήσεως. Εάν από τον ιατρό απαιτείται η αδιάλειπτη παροχή

εργασίας μέχρι 30 ώρες, η εκ των υστέρων αντιστάθμιση με χρόνο αναπαύσεως δεν τον προστατεύει από το άγχος, στο οποίο είναι εκτεθειμένος, ούτε και από τα σφάλματα που μπορεί να διαπράξει κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του διότι δεν του έχει εξασφαλιστεί ισοδύναμος χρόνος αναπαύσεως υπό την έννοια του άρθρου 2 της οδηγίας 93/104.

17. Κατά την άποψη του καθού και των πέντε κυβερνήσεων, που έλαβαν μέρος σε αυτή τη διαδικασία, η εφημερία που κάνει εργαζόμενος σε νοσοκομείο δεν συνιστά κατ' αρχήν χρόνο εργασίας υπό την έννοια του άρθρου 2, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/104. Ιδίως όταν έχει τη δυνατότητα να κοιμηθεί στους οικείους χώρους, δεν εμπίπτουν σε αυτόν τον χρόνο τα διαστήματα στα οποία δεν απασχολήθηκε. Τα τρία κριτήρια που το άρθρο 2, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/104 θεσπίζει για τον ορισμό της έννοιας του χρόνου εργασίας είναι σωρευτικά. Ως εκ τούτου, δεν μπορεί να προβληθεί λυσιτελώς ότι ο χρόνος αναπαύσεως κατά τη διάρκεια της εφημερίας πληροί αυτά τα κριτήρια, διότι ο εργαζόμενος δεν ευρίσκεται στη διάθεση του εργοδότη, εφόσον κοιμάται ή αναπαύεται και επιπλέον δεν εκτελεί κάποιο από τα προβλεπόμενα στη σύμβαση καθήκοντα. Η υποχρέωση παραμονής στους οικείους χώρους συνιστά απλώς περιορισμό της ελευθερίας κινήσεων και η ετοιμότητά του να παράσχει εργασία δεν μπορεί να εξομοιωθεί με την παροχή εργασίας. Η προστασία του εφημερεύοντος διασφαλίζεται εφόσον ο χρόνος αναπαύσεως των ένδεκα ωρών υπολογίζεται εκ νέου όταν διακόπτεται λόγω απασχολήσεως. Εάν ο εφημερεύων δεν απασχοληθεί και έχει απλώς κοιμηθεί ένδεκα ώρες, αυτός ο χρόνος λογίζεται ως αντιστάθμιση. Όταν ο φόρτος εργασίας στο νοσοκομείο ανέρχεται κατ' εξαίρεση σε ποσοστό μεγαλύτερο του 50 % του χρόνου εφημερίας, ο εργαζόμενος πρέπει να έχει την επόμενη ημέρα ελεύθερη, οπότε του διασφαλίζεται η αναγκαία για την προστασία της υγείας του ανάπαυση.

18. Η Επιτροπή υποστηρίζει αντιθέτως ότι η εφημερία συνιστά καταρχήν χρόνο εργασίας, διότι οι ιατροί υποχρεούνται να παραμένουν εντός του νοσοκομείου και να ευρίσκονται στη διάθεση του εργοδότη για την παροχή των επαγγελματικών τους υπηρεσιών. Επιπλέον, ο χρόνος εφημερίας του ιατρού δεν περιλαμβάνεται στην ελάχιστη ανάπαυση ένδεκα συναπτών ωρών που προβλέπει το άρθρο 3 της οδηγίας 93/104.

VII — Εξέταση των προδικαστικών ερωτημάτων

Α — *Πρώτο ερώτημα*

19. Με αυτό το ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ερωτά εάν η εφημερία που κάνει ιατρός σε νοσοκομείο υπό καθεστώς φυσικής

παρουσίας συνιστά στο σύνολό της χρόνο εργασίας υπό την έννοια του άρθρου 2, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/104, ακόμη και εάν του επιτρέπεται να κοιμάται για όσο χρόνο δεν απασχολείται.

20. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε, στην απόφαση BECTU [7], όσον αφορά τον στόχο της οδηγίας 93/104, ότι τόσο από το άρθρο 118 Α της Συνθήκης [8], που συνιστά τη νομική βάση αυτής της οδηγίας, όσο και από την πρώτη, την τέταρτη, την έβδομη και την όγδοη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας αυτής, καθώς και από το ίδιο το γράμμα του άρθρου της 1, παράγραφος 1, προκύπτει ότι αυτή έχει ως στόχο τον καθορισμό των στοιχειωδών προδιαγραφών για την προώθηση της βελτιώσεως των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας των εργαζομένων και ότι σύμφωνα με τις ίδιες διατάξεις, αυτή η εναρμόνιση σε κοινοτικό επίπεδο όσον αφορά την οργάνωση του χρόνου εργασίας στοχεύει στην εξασφάλιση καλύτερης προστασίας της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων, παρέχοντας σε αυτούς ελάχιστες περιόδους αναπαύσεως και επαρκείς περιόδους διαλείμματος.

21. Η οδηγία 93/104 καθορίζει τις στοιχειώδεις προδιαγραφές ασφάλειας και υγείας όσον αφορά την οργάνωση του χρόνου εργασίας που ισχύουν για τις ελάχιστες περιόδους ημερήσιας και εβδομαδιαίας ανάπαυσης και ετήσιας άδειας, στο χρόνο διαλείμματος και στη μέγιστη εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας και σε ορισμένες πλευρές της νυκτερινής εργασίας, της κατά βάρδιες εργασίας και του ρυθμού εργασίας.

22. Η έννοια του χρόνου εργασίας ορίζεται με το άρθρο 2, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/104, κατά το οποίο «κάθε περίοδος κατά τη διάρκεια της οποίας ο εργαζόμενος ευρίσκεται στην εργασία, στη διάθεση του εργοδότη, και ασκεί τη δραστηριότητα ή τα καθήκοντά του, σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές» νοείται ως χρόνος εργασίας. Το άρθρο 2, παράγραφος 2, ορίζει διά του αποκλεισμού τον χρόνο αναπαύσεως ως «κάθε περίοδ[ο] που δεν είναι χρόνος εργασίας».

23. Με την απόφαση SIMAP [9] το Δικαστήριο έχει ήδη διαπιστώσει ότι οι εφημερίες τις οποίες πραγματοποιούν οι ιατροί των ομάδων πρώτων βοηθειών [10] υπό το καθεστώς της φυσικής παρουσίας τους στο κέντρο υγείας ενέχουν τα χαρακτηριστικά στοιχεία της έννοιας του χρόνου εργασίας διότι πληρούν τις δύο πρώτες προϋποθέσεις· επιπλέον, η υποχρέωση των ιατρών να είναι

7 — Απόφαση της 26ης Ιουνίου 2001 στην υπόθεση C-173/99 (Συλλογή 2001, σ. I-4881, σκέψεις 37 και 38).

8 — Τα άρθρα 117 έως 120 της Συνθήκης ΕΚ έχουν αντικατασταθεί από τα άρθρα 136 ΕΚ έως 143 ΕΚ.

9 — Απόφαση της 3ης Οκτωβρίου 2000 στην υπόθεση C-303/98 (Συλλογή 2000, σ. I-7963, σκέψη 48).

10 — Στην Ισπανία, το άρθρο 156 του Ley General de Sanidad (νόμος 14/1986) της 25ης Απριλίου 1986 (BOE της 29ης Απριλίου 1986) διακρίνει μεταξύ της βασικής ιατρικής περιθάλψεως, στην οποία αγήκουν καθήκοντα στον τομέα της προωθήσεως της υγείας, της μέριμνας, της ίασεως και της αποκαταστάσεως, που εκτελούνται με βασικές υπηρεσίες με τη βοήθεια βασικών μέσων, και της ειδικής ιατρικής περιθάλψεως, που παρέχεται σε ειδικευμένα νοσοκομεία και νοσηλευτικά ιδρύματα, που παρέχουν πολυπλοκότερης μορφής περίθαλψη καθώς και την περίθαλψη στην οποία ειδικεύονται. Σύμφωνα με το άρθρο 3 του Real Decreto 137/1984 της 11ης Ιανουαρίου 1984 σχετικά με τη βασική υποδομή στον τομέα της υγείας (BOE της 1ης Φεβρουαρίου 1984), η βασική ομάδα παροχής ιατρικής περιθάλψεως αποτελείται από ιατρούς γενικής ιατρικής καθώς και από παιδιάτρους, νοσοκόμους για παιδιά, νοσοκόμους, μαίες και βοηθούς.

παρόντες και διαθέσιμοι στους χώρους εργασίας τους, ώστε να μπορούν να παρέχουν τις επαγγελματικές υπηρεσίες τους, πρέπει να θεωρηθεί ότι εμπίπτει στην άσκηση των καθηκόντων τους, ακόμη και εάν η πραγματική τους απασχόληση εξαρτάται από τις συγκυρίες.

24. Το αιτούν δικαστήριο γνωρίζει αυτή τη νομολογία. Υποστηρίζει όμως ότι στην προκειμένη περίπτωση η απάντηση μπορεί να είναι διαφορετική, διότι ο ιατρός μπορεί να κοιμάται όταν δεν απαιτούνται οι υπηρεσίες του —ενδεχόμενο που δεν έχει μέχρι τούδε εξεταστεί.

25. Από την ανάλυση της συγκεκριμένης καταστάσεως του ιατρού, που κάνει εφημερίες σε γερμανικό νοσοκομείο προκύπτει ότι απαιτείται η φυσική παρουσία του στο νοσηλευτικό ίδρυμα εντός ορισμένου χρονικού πλαισίου, στο οποίο πρέπει να είναι διαθέσιμος εφόσον παραστεί ανάγκη και κατόπιν εντολής του εργοδότη του, για να ασκήσει τη δραστηριότητά του. Ακόμη και όταν ο μέσος χρόνος εργασίας σε διάστημα πολλών μηνών ανέρχεται σε 49 %, οι υπηρεσίες του μπορεί να ζητούνται, εντός αυτού του πλαισίου, όσες φορές χρειαστεί, χωρίς αυτό να συνιστά υπέρβαση του ορίου.

26. Όπως ακριβώς στην απόφαση SIMAP [11], οι δύο πρώτες προϋποθέσεις του άρθρου 2, αριθμός 1, της οδηγίας 93/104 πληρούνται, διότι ο ιατρός παραμένει στον χώρο εργασίας του και στη διάθεση του εργοδότη του [12]. Αμφιβολίες προκύπτουν από το ότι μπορεί να κοιμάται κατά την εφημερία του, εφόσον δεν απαιτούνται οι υπηρεσίες του, ούτως ώστε δεν ασκεί τη δραστηριότητά του χωρίς διακοπές.

27. Κατά την άποψή μου, αυτή η δυνατότητά του να κοιμάται δεν σημαίνει ότι αυτός ο χρόνος δεν μπορεί να θεωρείται χρόνος εργασίας και τούτο για διάφορους λόγους.

28. Πρώτον, τα τρία κριτήρια του άρθρου 2, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/104 είναι ανεξάρτητα· όπως εξέθεσε ο γενικός εισαγγελέας Saggio στις προτάσεις του στην υπόθεση SIMAP [13] και το Δικαστήριο επιβεβαίωσε στη συνέχεια στη σκέψη 48 της αποφάσεως [14], δεν είναι απαραίτητο να πληρούνται όλα προκειμένου να μπορεί να γίνει λόγος για χρόνο εργασίας. Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι η οδηγία 93/104 θεσπίζει ελάχιστες δια-

11 — Προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 9.

12 — Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο εργαζόμενος βρίσκεται στη διάθεση του εργοδότη του, διότι υποχρεούται να παραμένει στον τόπο που έχει ορίσει ο εργοδότης του.

13 — Επί της οποίας εκδόθηκε η προπαρατεθείσα απόφαση (υποσημείωση 9), σημείο 36 των προτάσεων.

14 — Ορισμένοι συγγραφείς υποστηρίζουν ωστόσο την αντίθετη άποψη: Fairhurst, J.: «SIMAP — Interpreting the Working Time Directive», στην *Industrial Law Journal*, τόμος 30, Ιούνιος 2001, σ. 236 έως 243, ιδίως σ. 240: «By asserting that the three "working time" criteria are cumulative, the ECJ has cleared up any possible doubt on this issue»· Baron, F.: «La notion de temps de travail en droit communautaire» στο *Droit Social*, 2001, σ. 1097 έως 1102, ιδίως σ. 1098: «L'avocat général Saggio, soulignant le caractère peu clair de la formule employée, avait considéré que les trois critères posés par le texte [...] étaient autonomes, avec des arguments très pertinents. [...] Malgré la force de cette analyse, la Cour de justice a considéré, semble-t-il, que les trois conditions étaient cumulatives».

τάξεις για την ασφάλεια και την υγεία κατά την οργάνωση του χρόνου εργασίας για όλα τα κράτη μέλη, οπότε οι ορισμοί του άρθρου 2 είναι πολύ συνοπτικοί για να μπορούν να περιλάβουν όλες τις περιπτώσεις που προκύπτουν στην πράξη.

30. Κατά την άποψή μου ο χρόνος κατά τον οποίο ο εργαζόμενος βρίσκεται στον χώρο εργασίας και στη διάθεση του εργοδότη του συνιστά χρόνο εργασίας, ακόμη και όταν δεν ασκεί τα καθήκοντά του, διότι η κατανομή καθηκόντων μεταξύ του προσωπικού εξαρτάται ανά πάσα στιγμή από τον εργοδότη. Το ίδιο ισχύει για τον χρόνο κατά τον οποίο ο υπάλληλος βρίσκεται στον χώρο εργασίας του και ασκεί τη δραστηριότητά του, χωρίς να βρίσκεται στη διάθεση του εργοδότη του, διότι του παρέχεται αρκετή αυτονομία ώστε να επιτύχει συγκεκριμένο αποτέλεσμα, καθώς και για τον χρόνο κατά τον οποίο βρίσκεται στη διάθεση του εργοδότη του και εκτελεί τα καθήκοντά του, καίτοι όχι στον χώρο εργασίας.

29. Φυσικά δεν αρκεί η πλήρωση ενός μόνο κριτηρίου. Ως χρόνος εργασίας δεν λογίζεται το σύνολο του χρόνου παρουσίας στον χώρο εργασίας: Λόγου χάριν, μπορεί να αφαιρείται το μεσημεριανό διάλειμμα· ο χρόνος κατά τον οποίο ο εργαζόμενος βρίσκεται στη διάθεση του εργοδότη του δεν αποτελεί αναγκαστικά χρόνο εργασίας [15], ούτε καν η άσκηση της δραστηριότητας δεν αποτελεί τέτοιο χρόνο, όταν δεν πληρούται ένα από τα άλλα κριτήρια, διότι ο ενδιαφερόμενος ασκεί ενδεχομένως τη δραστηριότητά του οικεία βουλήσει και εκτός της σφαίρας επιρροής του εργοδότη του.

Έτσι, η πλήρωση δύο κριτηρίων είναι στις περισσότερες περιπτώσεις αναγκαία και αρκετή προκειμένου ορισμένος χρόνος να θεωρηθεί χρόνος εργασίας υπό την έννοια του άρθρου 2, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/104.

31. Βεβαίως το πρώτο από αυτά τα κριτήρια έχει διαφορετική διατύπωση σε κάθε γλώσσα, όπως τόνισε ο εκπρόσωπος του Ηνωμένου Βασιλείου κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση. Έτσι, κατά το ισπανικό [16], το γαλλικό [17], ή το ιταλικό κείμενο [18] απαιτείται ο εργαζόμενος να βρίσκεται ή να παραμένει στον χώρο εργασίας, ενώ κατά το αγγλικό [19], το γερμανικό [20] ή το ολλανδικό κείμενο [21] απαιτείται να εργάζεται. Αυτή η σύγκριση

15 — Supiot, A.: *Au-delà de l'emploi Transformations du travail et devenir du droit du travail en Europe*, Flammarion, Παρίσι, 1999, σ. 122 επ.: «[...] la pratique des "astreintes" (travail au sifflet: *on call*), [...] met à mal la définition traditionnelle du temps de travail. Comment qualifier ce temps où le salarié ne travaille pas pour le compte de son employeur, mais doit se tenir prêt à répondre à toute réquisition de sa part? Le temps ainsi assujetti n'est ni du temps libre ni du temps du travail. C'est un temps d'un troisième type [...] dont la qualification et le régime restent à définir en droit du travail»· Meulders, D., Plasman, O. και Plasman, R.: «Unsocial, Rotating & Split Working Hours», στο *Atypical Employment in the EC*, Dartmouth, 1994, σ. 80: «These forms of working constitute the different formulae for flexible time management. They include shift work, night work, flextime, module base working, block working, and on call working ([...] with workers having to be available when their firms require them) [...]»· Hakim, C.: «Working Time in Britain: Non-regulation and 'Laissez faire' Policies», στο *The Regulation of Working Time in the European Union, Gender Approach*, P.I.E, Βρυξέλλες 1999, σ. 284: «*Reservism* and *on-call* work are done by 5 % of the workforce».

16 — «[...] el trabajador permanezca en el trabajo».

17 — «[...] le travailleur soit au travail».

18 — «[...] il lavoratore sia al lavoro».

19 — «[...] the worker is working».

20 — «[...] ein Arbeitnehmer [...] arbeitet».

21 — «[...] de werknemer werkzaam is».

δεν οδηγεί ωστόσο σε κάποιο συμπέρασμα, διότι αν υποτεθεί ότι πρέπει να υπερισχύσει η διατύπωση στις τρεις τελευταίες γλώσσες, δεν υφίσταται διαφορά μεταξύ του πρώτου και του τρίτου κριτηρίου, οπότε ένα από αυτά περιττεύει. Ανεξαρτήτως τούτου, η διατύπωση στο πορτογαλικό κείμενο διαφέρει από όλες τις προηγούμενες, διότι προφανώς χωρίζει τα κριτήρια σε δύο κατηγορίες: ο εργαζόμενος είτε εργάζεται είτε βρίσκεται στη διάθεση του εργοδότη του, ενόσω ασκεί τη δραστηριότητά του ή εκτελεί τα καθήκοντά του [22].

32. Ο εκπρόσωπος του καθού επικαλέστηκε κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση την εξέλιξη του κοινοτικού δικαίου από την έκδοση της οδηγίας 93/104 και τόνισε ότι κατά την ερμηνεία του άρθρου 2, παράγραφος 1, της οδηγίας πρέπει να ληφθεί υπόψη ο ορισμός του χρόνου εργασίας που αυτό περιέχει.

33. Το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 93/104 τροποποιήθηκε πράγματι σημαντικά τα τελευταία χρόνια. Οι τομείς και οι δραστηριότητες που αρχικώς αποκλείονταν από αυτό περιλήφθηκαν σε αυτό με την έναρξη της ισχύος της οδηγίας 2000/34/ΕΚ [23], με την επιφύλαξη ότι οι διατάξεις αυτής της οδηγίας δεν ισχύουν, κατά το μέτρο που άλλες κοινοτικές οδηγίες περιέχουν ειδικότερες διατάξεις για την οργάνωση του χρόνου εργασίας για ορισμένες μορφές απασχολήσεως ή επαγγελματικές δραστηριότητες.

34. Τούτο συμβαίνει στην περίπτωση οδηγών στον τομέα των οδικών μεταφορών, ο χρόνος εργασίας των οποίων ρυθμίζεται από την οδηγία 2002/15/ΕΚ [24]. Όπως εξήγησε ο εκπρόσωπος του καθού, το άρθρο 3 αυτής της οδηγίας διακρίνει μεταξύ «χρόνου εργασίας» και «περιόδων υποχρέωσης διαθεσιμότητας», ενώ η τελευταία, που ισχύει για οδηγούς που εναλλάσσονται, ορίζεται ως ο χρόνος πλάι στον οδηγό ή σε χώρο για ύπνο. Αυτός ο χρόνος δεν εμπίπτει στον χρόνο εργασίας, ανεξαρτήτως των νομικών διατάξεων των κρατών μελών ή των συμφωνιών των κοινωνικών εταίρων.

Κατά τη γνώμη μου, η «περίοδος υποχρέωσης διαθεσιμότητας» των οδηγών φορτηγών δεν μπορεί να εξομοιωθεί με την εφημερία των ιατρών, όσο ελκυστική και αν φαίνεται μια τέτοια σύγκριση. Σκοπός της οδηγίας 2000/15 δεν είναι μόνον η θέσπιση ελάχιστων διατάξεων για την οργάνωση του χρόνου εργασίας, προκειμένου να ενισχυθεί η προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων στον τομέα των οδικών μεταφορών, αλλ' επίσης η ασφάλεια της κυκλοφορίας και η εξισορρόπηση του αντα-

22 — «[...] o trabalhador está a trabalhar ou se encontra à disposição da entidade patronal e no exercício da sua actividade ou das suas funções».

23 — Οδηγία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Ιουνίου 2000, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας ώστε να καλυφθούν οι τομείς και οι δραστηριότητες που εξαιρούνται από την εν λόγω αγορά (ΕΕ L 195, σ. 41). Τα κράτη μέλη έχουν προθεσμία μέχρι την 1η Αυγούστου 2003 για να τη μεταφέρουν στο εσωτερικό τους δίκαιο.

24 — Οδηγία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Μαρτίου 2002, για την οργάνωση του χρόνου εργασίας των εκτελούντων κινητές δραστηριότητες οδικών μεταφορών (ΕΕ L 80, σ. 35).

γωνισμού. Κατά τα λοιπά πρόκειται για ειδική οδηγία με περιορισμένο, σαφώς οριοθετημένο προσωπικό πεδίο εφαρμογής, που επιδιώκει σκοπό διαφορετικό από εκείνον της οδηγίας 93/104 και παραπέμπει σε συνδυασμό με τον χρόνο αναπαύσεως στις διατάξεις του κανονισμού (ΕΟΚ) 3820/85 [25] ή της συμφωνίας AETR. Περαιτέρω, η διάρκεια της περιόδου υποχρέωσης διαθεσιμότητας του οδηγού είναι γνωστή εκ των προτέρων, οπότε ο οδηγός γνωρίζει ότι μπορεί να κοιμηθεί ανενόχλητος μέχρι το πέρας της, το οποίο δεν συμβαίνει στην περίπτωση των ιατρών που κάνουν εφημερίες.

35. Δεύτερον, η δραστηριότητα στο πλαίσιο της εφημερίας βεβαίως διαφέρει ως προς την ένταση και τη διάρκεια από εκείνη του κανονικού χρόνου εργασίας, αλλά τούτο δεν σημαίνει ότι είναι χρόνος στον οποίο ο εργαζόμενος μπορεί να αναπαύεται· αφετέρου, η οδηγία 93/104 δεν προβλέπει ενδιάμεση κατηγορία μεταξύ του χρόνου εργασίας και του χρόνου αναπαύσεως.

36. Τρίτον, τα τρία κριτήρια για τον καθορισμό του χρόνου εργασίας συγκεκριμενοποιούνται βεβαίως σύμφωνα με το άρθρο 2, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/104 με την εφαρμογή εθνικών διατάξεων, τούτο δεν σημαίνει ωστόσο ότι τα κράτη μέλη μπορούν να αγνοούν αυτά τα κριτήρια και να εφαρμόζουν τις εθνικές ρυθμίσεις. Προκειμένου να υπολογιστεί ο χρόνος εργασίας ενός υπαλλήλου, πρέπει να είναι γνωστό εάν έχει αξίωση, σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο ή βάσει συλλογικής συμβάσεως εργασίας, να κάνει διάλειμμα μετά από ορισμένες ώρες εργασίας. Ως εκ τούτου, ένα κράτος μέλος δεν μπορεί να βασίζεται στις εθνικές ρυθμίσεις του και να υποστηρίζει ότι ένας ιατρός που κάνει εφημερία σε νοσοκομείο δεν βρίσκεται στη διάθεση του εργοδότη του κατά τα διαστήματα που ναι μεν δεν απασχολείται, αλλά περιμένει να τον καλέσουν.

37. Τέλος, η δυνατότητα του ιατρού να κοιμάται κατά τον χρόνο που δεν απαιτούνται οι υπηρεσίες του, έγκειται στην ίδια τη φύση της εφημερίας, που ανταποκρίνεται στην ανάγκη παροχής ιατρικής περιθάλψεως ανά πάσα στιγμή, ακόμη και όταν τούτο γίνεται υπό συνθήκες διαφορετικές από τις ισχύουσες τις ημέρες μεταξύ Δευτέρας και Παρασκευής. Ακόμη και σε αυτήν την περίπτωση ο εφημερεύων ιατρός δεν περιορίζεται στην έγκαιρη παρουσία του, εφόσον του ζητηθεί, αλλά εμπίπτει στα καθήκοντά του και η ανάληψη πρωτοβουλίας για την παρακολούθηση και τον έλεγχο της καταστάσεως των ασθενών του.

38. Πώς θα πρέπει να χαρακτηριστεί ένας εργοδότης, ο οποίος θέτει στη διάθεση του ιατρού αντί κρεβατιού μια καρέκλα για να αναπαύεται κατά τα διαστήματα όπου δεν

25 — Κανονισμός του Συμβουλίου, της 20ής Δεκεμβρίου 1985, για την εναρμόνιση ορισμένων κοινωνικών διατάξεων στον τομέα των οδικών μεταφορών (ΕΕ L 370, σ. 1).

απασχολείται, αλλά περιμένει να κληθεί για να εκτελέσει τα καθήκοντά του; Διερωτώμαι εάν το αιτούν δικαστήριο θα θεωρούσε ότι οι ώρες που ο ιατρός περνάει σε αυτή την καρέκλα ανταποκρίνονται στην έννοια του χρόνου εργασίας περισσότερο από εκείνες που περνάει ξαπλωμένος στο κρεβάτι.

39. Βεβαίως ο ιατρός υποχρεούται στη διάρκεια της εφημερίας του να είναι σε θέση να παράσχει τις υπηρεσίες του κατά τον καλύτερο τρόπο: ο έχων στη διάθεσή του κρεβάτι για να αναπαύεται μεταξύ των διαστημάτων απασχολήσεώς του συνεισφέρει στην προστασία της υγείας του καθώς και στην παροχή της δέουσας περιθάλψεως στους ασθενείς. Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι οι εφημερίες που γίνονται τις ημέρες από Δευτέρα μέχρι Παρασκευή διαρκούν δεκαέξι ώρες και ακολουθούν μια κανονική εργάσιμη ημέρα, ότι οι εφημερίες του Σαββάτου διαρκούν 25 ώρες και οι εφημερίες της Κυριακής 22 ώρες και 45 λεπτά και ότι ο ιατρός κάνει συνολικά έξι εφημερίες το μήνα.

40. Τόσο το καθού όσο και οι πέντε κυβερνήσεις που μετέσχαν στη διαδικασία επανέλαβαν ότι οι εφημερίες των ιατρών στην Ισπανία και στη Γερμανία διαφέρουν κατά το ότι οι ιατροί στη Γερμανία μπορούν να κοιμούνται, ενώ οι ιατροί στην Ισπανία απασχολούνται αδιάλειπτα για περισσότερες από 30 ώρες. Παρέπεμψαν συναφώς στη σκέψη 23 της αποφάσεως SIMAP [26].

26 — Προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 9.

41. Θέλω να διασαφηνίσω ορισμένα πράγματα συναφώς. Οι συνθήκες εργασίας των εργαζομένων στον τομέα της υγείας στην Ισπανία που παρατίθενται σε αυτό το χωρίο της αποφάσεως όντως δεν είναι οι ίδιες με εκείνες των ιατρών στη Γερμανία. Ωστόσο δεν πρέπει να λησμονούμε ότι το Δικαστήριο επαναλαμβάνει σε εκείνη τη σκέψη της αποφάσεως απλώς τα εκτιθέμενα στη διάταξη περί προδικαστικής παραπομπής, που με τη σειρά τους είναι κατά γράμμα επανάληψη των ισχυρισμών του προσφεύγοντος στην κύρια δίκη, δηλαδή του συνδικάτου ιατρών του εθνικού συστήματος υγείας. Επομένως, δεν πρόκειται για την παράθεση πραγματικών περιστατικών που έχει εξετάσει το εθνικό δικαστήριο.

42. Αφετέρου, οι συνθήκες υπό τις οποίες εργάζονται οι Ισπανοί ιατροί δεν είναι διαρκώς δυσμενέστερες από εκείνες των Γερμανών συναδέλφων τους. Στη σκέψη 24 της αποφάσεως SIMAP παρατίθεται ότι οι Ισπανοί ιατροί σε ορισμένες περιοχές κάνουν εφημερίες κάθε ένδεκα ημέρες, ενώ ο προσφεύγων κάνει προφανώς έξι εφημερίες το μήνα.

43. Εν πάση περιπτώσει, είναι γνωστό ότι στην Ισπανία καθώς και στις υπόλοιπες γειτονικές χώρες με αντίστοιχο επίπεδο παροχής υπηρεσιών υγείας οι ανάγκες περιθάλψεως κατά τις νυχτερινές ώρες είναι μειωμένες. Γι' αυτόν τον λόγο δύσκολα μπορεί να υποτεθεί ότι από τους ιατρούς απαιτείται κάθε δεύτερη ημέρα η παροχή εργασίας για περισσότερες από 30 ώρες, όπως αναγράφεται στην προπαρατεθείσα σκέψη 23.

Κατά τη διαδικασία για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως στην υπόθεση SIMAP το ζήτημα πώς οι ιατροί χρησιμοποιούν τον χρόνο τους μεταξύ δύο εφημεριών όντως δεν εξετάστηκε. Ωστόσο από αυτή τη σιωπή δεν μπορεί να συναχθεί ότι δεν μπορούν κοιμούνται, να διαβάζουν ή να βλέπουν τηλεόραση κατά τα διαστήματα που δεν απαιτούνται οι υπηρεσίες τους. Περαιτέρω, το Δικαστήριο έδειξε ότι τελούσε εν γνώσει αυτής της καταστάσεως εφόσον διαπίστωσε, με τη σκέψη 48 της αποφάσεώς του: «...*ακόμη και αν η όντως ασκούμενη δραστηριότητα διαφέρει ανάλογα με τις περιστάσεις*, η υποχρέωση των ιατρών να είναι παρόντες και διαθέσιμοι στους χώρους εργασίας τους, ώστε να μπορούν να παρέχουν τις επαγγελματικές υπηρεσίες τους, πρέπει να θεωρηθεί ότι εμπίπτει στην άσκηση των καθηκόντων τους» [27].

44. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση ο εκπρόσωπος της γερμανικής κυβερνήσεως τόνισε τις βαρύνουσες συνέπειες που θα προέκυπταν για το εθνικό σύστημα υγείας από την εφαρμογή της αποφάσεως SIMAP. Επεσήμανε, λόγου χάριν, ότι οι ανάγκες προσωπικού θα αυξάνονταν κατά 24 % και ότι θα χρειάζονταν μεταξύ 15 000 και 27 000 νέοι ιατροί, ενώ στη Γερμανία υπάρχουν μόνον 7 000 άνεργοι ιατροί.

Συναφώς πρέπει να λεχθεί αφενός ότι με την πέμπτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 93/104 διαπιστώνεται ότι η βελτίωση της ασφάλειας, της υγιεινής και της υγείας των εργαζομένων κατά την εργασία είναι στόχος ο οποίος δεν μπορεί να εξαρτάται από καθαρά οικονομικές εκτιμήσεις. Αφετέρου, η γερμανική αγορά εργασίας δεν είναι περιορισμένη στους Γερμανούς ιατρούς, αλλά ανοιχτή σε όλους τους ιατρούς από τα υπόλοιπα κράτη μέλη, που επιθυμούν να ασκήσουν το επάγγελμά τους σε αυτή τη χώρα [28].

45. Η δυνατότητα του ιατρού να αναπαύεται για όσο διάστημα δεν απαιτούνται οι υπηρεσίες του ουδόλως μεταβάλλει το γεγονός της παραμονής του στο νοσοκομείο και τη διαθεσιμότητά του στον εργοδότη του και την υποχρέωση ασκήσεως της δραστηριότητάς του —έστω και με διακοπές. Δεδομένου ότι πληρούνται δύο από τις προϋποθέσεις του άρθρου 2, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/104, πρέπει να γίνει δεκτό ότι οι εφημερίες υπό τις προπαρατεθείσες συνθήκες συνιστούν στο σύνολό τους χρόνο εργασίας.

B — *Δεύτερο ερώτημα*

46. Αυτό το ερώτημα του αιτούντος δικαστηρίου αφορά το ζήτημα εάν το άρθρο 3 της οδηγίας 93/104 απαγορεύει εθνική νομοθετική ρύθμιση κατά την οποία ο χρόνος μη απασχολήσεως ενός ιατρού στο πλαίσιο

27 — Η υπογράμμιση δική μου.

28 — Οδηγία 93/16/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 1993, για τη διευκόλυνση της ελεύθερης κυκλοφορίας των ιατρών και της αμοιβαίας αναγνώρισης των διπλωμάτων, πιστοποιητικών και άλλων τίτλων τους (ΕΕ L 165, σ. 1), όπως έχει τροποποιηθεί με την οδηγία 97/50/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 6ης Οκτωβρίου 1997 (ΕΕ L 291, σ. 35).

εφημερίας του σε νοσοκομείο λογίζεται ως χρόνος αναπαύσεως διότι ο ενδιαφερόμενος βρίσκεται σε ένα χώρο του ιδρύματος και παρέχει τις υπηρεσίες του μόνον εφόσον του ζητηθεί.

Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα προκύπτει από όσα ανέπτυξα σχετικά με το προηγούμενο ερώτημα. Δεδομένου ότι κατά το άρθρο 2, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/104 ως χρόνος αναπαύσεως θεωρείται ο χρόνος που δεν είναι χρόνος εργασίας, οι εφημερίες που γίνονται υπό καθεστώς φυσικής παρουσίας στο νοσοκομείο, επίσης δεν κατατάσσονται ως χρόνος αναπαύσεως, έστω και εν μέρει, διότι συνιστούν στο σύνολό τους χρόνο εργασίας.

47. Το άρθρο 3 της οδηγίας αναγνωρίζει ότι στους εργαζόμενους πρέπει να διασφαλίζεται χρόνος αναπαύσεως διάρκειας ένδεκα συναπτών ωρών ανά εικοσιτετράωρο.

48. Βεβαίως το άρθρο 17, παράγραφος 2, σημείο 2.1, στοιχείο γ', υπό i), της οδηγίας 93/104 —με εφαρμογή αμφισβητούμενης νομοθετικής τεχνικής[29]— επιτρέπει να προβλέπονται με νομοθετικές, κανονιστικές ή διοικητικές διατάξεις ή με συλλογικές συμβάσεις κ.λπ. εξαιρέσεις από το άρθρο 3 σε περίπτωση δραστηριοτήτων που χαρακτηρίζονται από το ότι με αυτές φαίνεται να διασφαλίζεται η συνέχεια των υπηρεσιών στα νοσοκομεία ή παρόμοια ιδρύματα, κατά το μέτρο που στους εργαζόμενους εξασφαλίζεται ικανός χρόνος αντισταθμίσεως ή ισοδύναμη προστασία.

49. Το άρθρο 17 μνημονεύει άλλωστε —όπως ορθώς τονίζει η Επιτροπή— μεταξύ των διατάξεων από τις οποίες τα κράτη μέλη μπορούν να περεκκλίνουν, όχι το άρθρο 2, που περιέχει τους ορισμούς του χρόνου εργασίας και του χρόνου αναπαύσεως, διότι αυτές οι έννοιες πρέπει να εφαρμόζονται κατά τρόπο ενιαίο σε όλα τα κράτη της Ένωσης.

50. Ενδεχομένως υφίσταται και άλλος λόγος για τον οποίο ο χρόνος μη απασχολήσεως κατά τη διάρκεια εφημερίας δεν μπορεί να θεωρηθεί χρόνος αναπαύσεως. Βεβαίως η διάρκεια της καθημερινής αναπαύσεως σύμφωνα με το άρθρο 17 μπορεί να μειωθεί, αλλά είμαι της απόψεως ότι ο χρόνος που αντιστοιχεί στον ενδιαφερόμενο υπό αυτές τις συνθήκες δεν μπορεί να διακόπτεται, εάν αναλογιστεί κανείς ότι το άρθρο 3 επιδιώκει τον σκοπό της διασφαλίσεως της υγείας και της ασφάλειας των εργαζομένων.

29 — Supiot, A.: «À la recherche de la concordance des temps (à propos de la Directive européenne "Temps de travail" nº 93/104 du 23 novembre 1993)» στο «*The Regulation of Working Time in the European Union, Gender Approach*», προαναφερθέν στην υποσημείωση 15, σ. 108: «[...] la Directive 93/104 [...] est un texte du plus grand intérêt. Non pas qu'il s'agisse d'un modèle d'art législatif! Bien au contraire, il exprime toutes les contradictions et difficultés qui parcourent la question de l'organisation du temps de la société européenne en cette fin de siècle. C'est un texte schizophrène, dont la première partie (articles 1 à 16) pose des règles de la seconde (articles 17 et 18) s'emploie à priver de tout effet impératif.»

Βεβαίως έγκειται στη φύση της υπηρεσίας ότι ούτε ο χρόνος μη απασχολήσεως στη διάρκεια ορισμένης εφημερίας ούτε η διάρκεια αυτής μπορούν να προβλεφθούν εκ των προτέρων. Υπό αυτές τις συνθήκες, στον εργαζόμενο δεν μπορεί να διασφαλιστεί ορισμένος αριθμός συναπτών ωρών αναπαύσεως, ακόμη και εάν έχει στη διάθεσή του ένα κρεβάτι, οπότε η υπόθεση ότι αυτός ο χρόνος αποτελεί μέρος της αδιάλειπτης αναπαύσεως που ο εργαζόμενος δικαιούται ανά εικοσιτετράωρο αντιβαίνει επίσης στο άρθρο 3 της οδηγίας 93/104.

52. Κατά συνέπεια, τα άρθρα 2 και 3 της οδηγίας 93/104 απαγορεύουν εθνική νομοθετική ρύθμιση, σύμφωνα με την οποία ο χρόνος μη απασχολήσεως ενός ιατρού στη διάρκεια εφημερίας σε νοσοκομείο και παραμονής του σε αυτό, κατά τον οποίο δεν ζητούνται οι υπηρεσίες του, πρέπει να θεωρηθεί χρόνος αναπαύσεως.

Γ — *Τρίτο και τέταρτο ερώτημα*

51. Το καθού ισχυρίστηκε επίσης ότι η ανάπαυση για τον εργαζόμενο έχει την ίδια σημασία με τον ελεύθερο χρόνο.

Τούτο μπορεί κατά βάση να ισχύει. Ωστόσο δεν μπορεί να ισχύει εφόσον πρόκειται για την ερμηνεία μιας ρυθμίσεως που προβλέπει ελάχιστες διατάξεις για την προστασία της ασφάλειας και της υγείας κατά την οργάνωση του χρόνου εργασίας. Προκειμένου να μπορεί να αναπαυθεί, ο εργαζόμενος πρέπει να έχει τη δυνατότητα να απομακρύνεται για λίγο από το περιβάλλον του χωρίς να διακόπτεται, το οποίο μπορεί να συμβαίνει μόνον όταν αποστασιοποιείται από την ένταση, η οποία συνδέεται με την παραμονή του στον χώρο εργασίας σε κατάσταση ετοιμότητας.

53. Με τα δύο πρώτα ερωτήματα, τα οποία συνδέονται στενά μεταξύ τους και κατά την άποψή μου πρέπει να εξεταστούν από κοινού, το γερμανικό δικαστήριο ερωτά εάν η οδηγία 93/104 απαγορεύει εθνική ρύθμιση όπως εκείνη των άρθρων 5, παράγραφος 3, και 7, παράγραφος 2, του ArbGZ· ισχυρίζεται συναφώς ότι το άρθρο 5, παράγραφος 3, επιτρέπει η εφημερία σε νοσοκομεία ή η συνεχής δυνατότητα επικοινωνίας, σε περιπτώσεις που η απασχόληση των ιατρών καταλήγει σε μείωση του αναγκαίου ημερησίου χρόνου αναπαύσεως των ένδεκα ωρών, που δεν φτάνει το ήμισυ του ελεύθερου χρόνου, να αντισταθμίζεται σε άλλα χρονικά σημεία, και το άρθρο 7, παράγραφος 2, επιτρέπει να προβλέπεται σε συλλογικές συμβάσεις εργασίας ή σε επιχειρησιακές συμβάσεις ότι ο χρόνος αναπαύσεως προσαρμόζεται στις ιδιαιτερότητες αυτών των υπηρεσιών και ιδίως αυτές οι μειώσεις μπορούν να αντισταθμίζονται και σε άλλα χρονικά σημεία.

54. Προς απάντηση στα ούτως επαναδιατυπωθέντα ερωτήματα, πρέπει να γίνει διάκριση μεταξύ της απασχολήσεως του ιατρού στο πλαίσιο της εφημερίας υπό καθεστώς φυσικής παρουσίας και εκείνης στο πλαίσιο της συνεχούς δυνατότητας επικοινωνίας.

55. Στην πρώτη περίπτωση, όπως εξέθεσα προηγουμένως απαντώντας στο πρώτο ερώτημα, το σύνολο του χρόνου εφημερίας ενός ιατρού συνιστά χρόνο εργασίας υπό την έννοια του άρθρου 2, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/104. Έτσι δεν μπορεί να γίνει δεκτό ότι ο χρόνος απασχολήσεως κατά τη διάρκεια υπηρεσίας μειώνει τον καθημερινό χρόνο αναπαύσεως, διότι ο ευρισκόμενος σε αυτή την κατάσταση ιατρός εργάζεται και δεν αναπαύεται.

Κατά συνέπεια, το άρθρο 2, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/104 απαγορεύει εθνική νομοθετική ρύθμιση που επιτρέπει, στο πλαίσιο εφημερίας ή συνεχούς δυνατότητας επικοινωνίας σε νοσοκομεία, η μείωση του καθημερινού χρόνου αναπαύσεως στο πλαίσιο της εφημερίας των ιατρών, που δεν φτάνει το ήμισυ του χρόνου αναπαύσεως, να αντισταθμίζεται σε άλλο χρονικό σημείο, και την πρόβλεψη σε συλλογικές συμβάσεις εργασίας ή επιχειρησιακές συμβάσεις, ότι ο χρόνος αναπαύσεως προσαρμόζεται στην ιδιαιτερότητα αυτών των υπηρεσιών και ότι ιδίως αυτές οι συντομεύσεις μπορούν να αντισταθμίζονται σε άλλα χρονικά σημεία.

56. Με εκπλήσσει το γεγονός ότι το γερμανικό δικαστήριο εξέτεινε το τρίτο και τέταρτο ερώτημα στις υπηρεσίες που παρέχουν οι ιατροί στο πλαίσιο της συνεχούς δυνατότητας επικοινωνίας. Δεν παραθέτει, με τη διάταξη περί προδικαστικής παραπομπής, τους λόγους που το οδήγησαν να υποβάλλει αυτό το ερώτημα· αντιθέτως διαπιστώνει ότι η επίδικη δραστηριότητα του προσφεύγοντος συνίσταται σε εφημερία υπό καθεστώς φυσικής παρουσίας [30].

Πρόκειται για ενδεχόμενο που ουδεμία σχέση εμφανίζει με την υπόθεση της κύριας δίκης. Υπό αυτές τις συνθήκες, το Δικαστήριο δεν μπορεί να απαντήσει σε αυτό το ερώτημα [31]. Ωστόσο, επιβάλλονται συναφώς ορισμένες παρατηρήσεις.

57. Η περίπτωση των ιατρών που τελούν σε συνεχή δυνατότητα επικοινωνίας διαφέρει σαφώς από εκείνη των ιατρών που κάνουν εφημερία. Αυτό τονίστηκε από το Δικαστήριο με τη σκέψη 50 της αποφάσεως

30 — Απαντώντας σε σχετική ερώτηση κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, οι εκπρόσωποι των διαδίκων της κύριας δίκης επιβεβαίωσαν ότι ο προσφεύγων κάνει αποκλειστικά εφημερίες υπό καθεστώς φυσικής παρουσίας.

31 — Barav, A.: «Le renvoi préjudiciel» στο *Justices* αριθ. 6, Απρίλιος/Ιούνιος 1997, σ. 1 επ., ιδίως σ. 9.

SIMAP [32], καθώς διαπίστωσε ότι οι ιατροί που πραγματοποιούν τις εφημερίες υπό καθεστώς που προβλέπει ότι πρέπει να υπάρχει δυνατότητα συνεχούς επικοινωνίας μαζί τους, χωρίς να τους επιβάλλεται η υποχρέωση παρουσίας στο κέντρο υγείας, μπορούν ωστόσο να διαθέτουν τον χρόνο τους όπως επιθυμούν και να ασχολούνται με τα ενδιαφέροντά τους. Υπό αυτές τις συνθήκες, μόνον ο χρόνος πραγματικής παροχής υπηρεσιών λογίζεται ως χρόνος εργασίας υπό την έννοια της οδηγίας 93/104.

58. Σύμφωνα με το άρθρο 17, παράγραφος 2, σημείο 2.1, στοιχείο γ', υπό i), της οδηγίας 93/104 τα κράτη μέλη μπορούν να παρεκκλίνουν από την επιταγή του άρθρου 3 σχετικά με τον ελάχιστο χρόνο αναπαύσεως ένδεκα συναπτών ωρών «για τις δραστηριότητες που χαρακτηρίζονται από την ανάγκη να εξασφαλιστεί η συνέχεια της υπηρεσίας [...] ιδίως [...] για τις υπηρεσίες τις σχετικές με την υποδοχή, τη νοσηλεία ή/και την περίθαλψη που παρέχονται από νοσοκομεία ή παρόμοια ιδρύματα». Ωστόσο θέτει την προϋπόθεση ότι οι παρεκκλίσεις μπορούν να προβλέπονται μόνο με τη θέσπιση νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων ή με συλλογικές συμβάσεις εργασίας ή με επιχειρησιακές συμβάσεις μεταξύ των κοινωνικών εταίρων.

32 — Προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 9.

Βεβαίως η διάρκεια της ελάχιστης αναπαύσεως του ιατρού μπορεί σύμφωνα με αυτή τη διάταξη να μειωθεί ή να προσαρμοστεί στις συνθήκες, όταν πληρούται αυτή η προϋπόθεση, εφόσον του διασφαλίζεται ισοδύναμος χρόνος αναπαύσεως ή, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, όπου τούτο δεν είναι δυνατό, η αναγκαία προστασία.

59. Για αυτούς τους λόγους επιβάλλεται η διαπίστωση ότι τόσο η αντιστάθμιση των μειώσεων της καθημερινής αναπαύσεως των ένδεκα ωρών λόγω της απασχολήσεως των ιατρών υπό καθεστώς συνεχούς δυνατότητας επικοινωνίας που υπερβαίνει το ήμισυ του χρόνου αναπαύσεως σε άλλα χρονικά σημεία όσο και η προσαρμογή αυτού του είδους των υπηρεσιών και ιδίως της αντισταθμίσεως σε άλλα χρονικά σημεία μπορούν να γίνονται σύμφωνα με το άρθρο 17, παράγραφος 2, σημείο 2.1, στοιχείο γ', υπό i), της οδηγίας 93/104.

Δ — *Ανώτατη διάρκεια του εβδομαδιαίου χρόνου εργασίας*

60. Το γερμανικό δικαστήριο δεν υπέβαλε ερώτημα σχετικά με την ερμηνεία του άρθρου 6 της οδηγίας, κατά το οποίο δεν μπορεί να γίνεται υπέρβαση της μέσης διάρκειας του εβδομαδιαίου χρόνου εργασίας 48 ωρών, περιλαμβανομένων των υπερωριών. Ωστόσο τούτο πρέπει να εξεταστεί, διότι η εβδομαδιαία εργασία μπορεί σύμφωνα με το

άρθρο 15 της ΒΑΤ, σε ορισμένες περιπτώσεις, να ανέρχεται σε 60 ώρες και ο προσφεύγων εργάζεται σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του περίπου 51 ώρες την εβδομάδα, περιλαμβανομένων των εφημεριών.

61. Σύμφωνα με το άρθρο 17 της οδηγίας 93/104 τα κράτη μέλη, τηρώντας τις γενικές αρχές για την προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων, μπορούν να παρεκκλίνουν από το άρθρο 6, παράγραφος 1, «εφόσον η διάρκεια του χρόνου εργασίας, λόγω των ιδιαιτεροτήτων της ασκούμενης δραστηριότητας, δεν υπολογίζεται ή/και δεν προκαθορίζεται ή μπορεί να καθορίζεται από τους ίδιους τους εργαζόμενους, ιδίως δε εφόσον πρόκειται για: α) διευθυντικά στελέχη ή άλλα πρόσωπα εξουσιοδοτημένα να λαμβάνουν αποφάσεις αυτόνομα· β) οικογενειακό προσωπικό ή γ) εργαζόμενους στον τελετουργικό τομέα των εκκλησιών και των θρησκευτικών κοινοτήτων».

Δεδομένου ότι το άρθρο 6 ανήκει στις διατάξεις που παρατίθενται στην παράγραφο 2, που αφορά δραστηριότητες που χαρακτηρίζονται από το ότι πρέπει να διασφαλίζουν τη συνέχεια της υπηρεσίας σε νοσοκομεία ή παρόμοια ιδρύματα, τα κράτη μέλη μπορούν να βασιστούν στο άρθρο 17 για να επιτρέψουν την παράταση της εβδομαδιαίας εργασίας σε υνδυασμό με τις παρεχόμενες στο πλαίσιο της εφημερίας υπηρεσίες.

62. Το άρθρο 18 της οδηγίας επιτρέπει μεν στα κράτη μέλη να μην εφαρμόζουν το άρθρο 6 εφόσον τηρούν τις γενικές θεμελιώδεις αρχές της ασφάλειας και της προστασίας της υγείας των εργαζομένων και μεριμνούν με τα κατάλληλα μέτρα για την επίτευξη ορισμένων αποτελεσμάτων, που αριθμούνται στην παράγραφο 1, υπό i). Ωστόσο δεν αποδείχθηκε ότι ο Γερμανός νομοθέτης έκανε χρήση αυτής της διατάξεως, προκειμένου να παρατείνει την εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας στον τομέα της περιθάλψεως ασθενών [33], ή ότι έχουν ληφθεί τα αναφερθέντα μέτρα.

63. Υπό αυτές τις συνθήκες υποστηρίζω, όπως και η Επιτροπή, την άποψη ότι το άρθρο 6, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/104 απαγορεύει την περιγραφείσα ρύθμιση περί της εφημερίας των ιατρών στα γερμανικά νοσοκομεία, διότι επιτρέπει η εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας να υπερβαίνει τις 48 ώρες.

33 — Τούτο επιβεβαιώθηκε από τον εκπρόσωπο της Γερμανικής Κυβερνήσεως κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση. Η Επιτροπή γνωστοποίησε ότι το Ηνωμένο Βασίλειο είναι το μόνο κράτος μέλος που έχει κάνει χρήση των δυνατοτήτων του άρθρου 18 της οδηγίας 93/104.

VIII — Πρόταση

64. Κατόπιν των προεκτεθέντων προτείνω στο Δικαστήριο να δώσει την ακόλουθη απάντηση στα ερωτήματα του Landesarbeitsgericht Schleswig-Holstein:

«1) Η εφημερία ιατρού σε νοσοκομείο υπό καθεστώς φυσικής παρουσίας, συνιστά στο σύνολό της χρόνο εργασίας υπό την έννοια του άρθρου 2, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/104/ΕΚ του Συμβουλίου, της 23ης Νοεμβρίου 1993, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας και δη ακόμη και εάν ο ιατρός μπορεί να κοιμάται κατά τα διαστήματα που δεν απαιτούνται οι υπηρεσίες του.

2) Τα άρθρα 2 και 3 της οδηγίας 93/104 απαγορεύουν εθνική νομοθετική ρύθμιση κατά την οποία ο χρόνος μη απασχολήσεως κατά τη διάρκεια της εφημερίας ιατρού σε νοσοκομείο και παραμονής του σε χώρο που έχει τεθεί στη διάθεσή του για όσο διάστημα δεν απαιτούνται οι υπηρεσίες του θεωρείται χρόνος αναπαύσεως.

3) Το άρθρο 2, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/104 απαγορεύει εθνική νομοθετική ρύθμιση η οποία επιτρέπει στο πλαίσιο εφημεριών ή συνεχούς δυνατότητας επικοινωνίας υπό καθεστώς φυσικής παρουσίας την αντιστάθμιση σε άλλα χρονικά σημεία της μειώσεως του ημερησίου χρόνου αναπαύσεως των ένδεκα ωρών λόγω της απασχολήσεως των ιατρών που δεν υπερβαίνει το ήμισυ του χρόνου αναπαύσεως εφόσον επιτρέπει να προβλέπεται σε συλλογικές συμβάσεις εργασίας ή ειδικές επιχειρησιακές συμβάσεις ότι ο χρόνος αναπαύσεως πρέπει να προσαρμόζεται στην ιδιαιτερότητα αυτών των υπηρεσιών και ότι ιδίως αυτές οι μειώσεις μπορούν να αντισταθμίζονται σε άλλα χρονικά σημεία.

Αντιθέτως, το άρθρο 17, παράγραφος 2, σημείο 2.1, στοιχείο γ', υπό i), της οδηγίας 93/104 επιτρέπει, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, τόσο την αντιστάθμιση των μειώσεων του καθημερινού χρόνου αναπαύσεως των ένδεκα ωρών λόγω απασχολήσεως των ιατρών, που δεν υπερβαίνουν το ήμισυ του χρόνου αναπαύσεως, σε άλλα χρονικά σημεία καθώς και την προσαρμογή του χρόνου αναπαύσεως στις ιδιαιτερότητες αυτού του είδους των υπηρεσιών και ιδίως την αντιστάθμιση αυτών των μειώσεων σε άλλα χρονικά σημεία.»

65. Σε περίπτωση που το Δικαστήριο κρίνει απαραίτητη την εξέταση του άρθρου 6 της οδηγίας 93/104 προτείνω την ακόλουθη ερμηνεία:

«Το άρθρο 6, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/104 απαγορεύει στα κράτη μέλη που δεν έχουν κάνει χρήση του άρθρου 18, παράγραφος 1, στοιχείο β', υπό i), να επιτρέπουν την υπέρβαση των 48 ωρών εργασίας εβδομαδιαίως, με τον υπολογισμό της μη απασχολήσεως των ιατρών στο πλαίσιο εφημερίας σε νοσοκομείο υπό καθεστώς φυσικής παρουσίας ως ελεύθερου χρόνου.»